

קבר רחל בפירוש רמב"ן לתורה

פרופ' יוסף עופר

א. פירוש הביטוי "כברת ארץ" (בר' לה 16)

וַיִּסְעוּ מִבֵּית אֵל וַיְהִי עוֹד כְּבֵרֶת הָאָרֶץ לְבּוֹא אֶפְרַתָּה וּתְלֹד רַחֵל וּתְקַשׁ בְּלֶדְתָּהּ: וַיְהִי בְהַקְשָׁתָהּ בְּלֶדְתָּהּ וַתֵּאמֶר לָהּ הַמְּיַלְדֹת אֵל תִּירָאֵי כִּי גַם זֶה לָךְ בֵּן: וַיְהִי בְצֵאת נַפְשָׁהּ כִּי מָתָה וַתִּקְרָא שְׁמוֹ בֶּן אוֹנִי וְאָבִיו קָרָא לוֹ בְּנִימִין: וַתָּמָת רַחֵל וַתִּקָּבֵר בְּדֶרֶךְ אֶפְרַתָּה הוּא בֵּית לָחֶם: וַיָּצַב יַעֲקֹב מִצְבָּה עַל קְבֻרָתָהּ הוּא מִצְבֵּת קְבֻרַת רַחֵל עַד הַיּוֹם: (בראשית לה 16-20)

כברת ארץ - מנחם פירשו (מתברת: 'כבר'): לשון 'כביר', מהלך רב. ואגדה (ב"ר פב, ז): בזמן שהארץ חלולה ככברה, שהגיר מצוי, והסתו עבר ועדין השרב לא בא; ואין זה פשוטו של מקרא, שהרי בנעמן מצונו "וילך מאתו כברת ארץ" (מ"ב ה 19). ואומר אני, שהוא שם מדת קרקע; לשון רבנו שלמה. והנכון מה שחשב בו רבי דויד קמחי (שרשים: 'ברה'), כי הכ"ף לדמיון ואיננה שרשית, ומוצא המלה מן "היו לברות למו" (איכה ד 10); "ותברני לחם" (ש"ב יג 5); ענין אכילה מועטת בבקר; ופירושה: שיעור מהלך ארץ מן הבקר עד לעת האכל, כי כן ישערו כל הולכי דרך.

קטע התוספת שלהלן מופיע בכל כתבי-היד, פרט לשלושה, שבהם הוא בא בגיליון ולא בפנים.

> זה כתבתי תחלה, ועכשו שזכיתי ובאתי לירושלם, שבח לאל הטוב והמטיב, ראיתי בעיני שאין מן קבורת רחל לבית לחם אפילו מיל, והנה הוכחש הפירוש הזה וגם דברי מנחם, אבל הוא שם מדת הארץ כדברי רבנו שלמה; ואין בו תאר, רק הסכמה כרוב השמות, והכ"ף לשמוש, שלא נמדד בכיוון. ואם יהיה השם הזה מתואר, יתכן שיהיה 'ברת', כמו 'בת', מלשון "מה ברי ומה בר בטני" (משי לא 2), והוא שם למדה הקטנה שימדדו הולכי ארחות כמו למיל היום, ויאמר לה 'בת ארץ', כי המדה כמו בת לפרסה, או למדה אחרת ידועה בימים ההם. <

רד"ק בספר השורשים (שורש בר"ה): "... והפעל הכבד "ותברני לחם" (שמ"ב יג 5) "להברות את דוד לחם" (שמ"ב ג 35). וכבד אחר "היו לברות למו" (איכה ד 10) ... וכולם הם ענין האכילה המועטת. ועל דעתי כן הוא 'כברת ארץ' שהכ"ף כ"ף הדמיון ואיננה שרשית, ופירושו שיעור מהלך ארץ מן הבקר עד עת האכילה, כי כן משערין הולכי הדרכים והגאון רבי סעדיה פירשו גם כן הכ"ף כ"ף הדמיון, אבל פירש אותו במיל לפי הענין בלא חבר".

רד"ק, הפירוש לבראשית: כברת - פרשו בו (תרגום רס"ג לתורה): מיל. ולפי דעתי, כי הכ"ף - שמוש, ו'ברת' - שם, מן "ולא ברא אתם לחם" (ש"ב יב 17). והכ"ף - כ"ף השיעור, כמו "כעשרים איש" (ש"א יד 14); "כאלפים אמה" (יהו' ג 4); רוצה לומר: שיעור מהלך מן העיר עד מקום שסועדים בו הולכי דרכים". רמב"ן מדבר על 'אכילה מועטת' ועל 'בוקר', ואומר 'כי כן ישערו כל הולכי דרך'.

ב. פירוש הפסוק "קול ברמה נשמע... רחל מבכה על בניה" (ירמיהו לא 14)

המשך קטע התוספת. כאמור, הקטע מופיע בכל כתבי-היד, פרט לשלושה, שבהם הוא בא בגיליון ולא בפנים.

> וכן ראיתי שאין הקבורה ברמה, ולא קרוב לה, אבל הרמה אשר לבנימין (יה' יח 25 ועוד) רחוק ממנה כארבע פרסאות, והרמה אשר בהר אפרים (שופ' ד 5; וראה ש"א א 1 ושם 19) רחוק ממנה יותר משני ימים. על כן אני אומר, שהכתוב שאומר "קול ברמה נשמע" (יר' לא 14) מליצה כדרך משל, לאמר כי היתה רחל צועקת בקול גדול ומספד מר, עד שנשמע הקול למרחוק ברמה שהיא לבנה בנימין, "כי איננו" שם, והיא חרבה מהם; לא נאמר בכתוב 'ברמה רחל מבכה על בניה', אבל אמר כי שם נשמע הקול. ונראה בעיני, כי קברה יעקב בדרך ולא הכניסה לעיר בית לחם הקרובה שם, לפי שצפה ברוח הקדש שבית לחם אפרתה יהיה ליהודה, ולא רצה לקברה, רק בגבול בנה בנימין, והדרך אשר המצבה בה קרובה לבית אל בגבול בנימין; וכך אמרו בסיפרי: בחלקו של בנימין מתה; כדאיתה בפרשת 'וזאת הברכה' (ספ"ד שנב). וראיתי ליונתן בן עוזיאל שהוא מרגיש בזה, ואמר: "קל ברום עלמא אשתמע", ותרגם כל הכתוב על כנסת ישראל. <

השוואה בין הפירוש הראשון של רמב"ן ובין חזרתו מפירושו הבאה במקום אחר:

מהדורה קמא – פס' 18	קטע תוספת – פס' 16
ורבותי אמרו שנקברה ברמה.	וכן ראיתי שאין הקבורה ברמה, ולא קרוב לה.
ואם היא הרמה שבהר אפרים - הרי היא בצפונה של ארץ ישראל, כדכתיב "יהודה יעמוד על גבולו מנגב ובני יוסף יעמדו על גבולם מצפון" (יהו' יח 5)	אבל הרמה אשר לבנימין רחוק ממנה כארבע פרסאות
ואם היא הרמה אשר לבנימין - גם כן אינה בדרום, דכתי' "ויהי להם גבול לפאת צפונה" (שם 12).	והרמה אשר בהר אפרים רחוק ממנה יותר משני ימים.
	על כן אני אומר, שהכתוב שאומר "קול ברמה נשמע" (יר' לא 14) מליצה כדרך משל. [...]
	והדרך אשר המצבה בה קרובה לבית אל בגבול בנימין;
וכן אמרו בסיפרי בחלקו של בנימין מתה וכי' כדאי בפרשת וזאת הברכה.	וכך אמרו בסיפרי: בחלקו של בנימין מתה; כדאיתה בפרשת 'וזאת הברכה' (ספ"ד שנב).

ג. ההסבר לשם 'בנימין' – בר' לה 18

וַיְהִי בְצֵאת נֶפֶשׁהּ כִּי מָתָה וַתִּקְרָא שְׁמוֹ בֶן אוֹנִי וְאָבִיו קָרָא לוֹ בְנִימִין :

בן אוני - בן צערי. **בנימן** - נראה בעיני, לפי שהוא לבדו נולד בארץ כנען שהיא בנגב, כשאדם בא מארס נהרים, כמו שאמר "בנגב בארץ כנען" (במ' לג 40); "הלוך ונסוע הנגבה" (בר' יב 9); **בנימן** - בן ימין, לשון "צפון וימין אתה בראתם" (תה' פט 13), ולפיכך הוא מלא; לשון רבנו שלמה. ולא הבינותי זה, שתהא ארץ ישראל דרומית לארס נהרים, שהרי ארס מזרחית לארץ ישראל, כדכתיב "וילך ארצה בני קדם" (בר' כט 1), וכתיב "מן ארס ינחני בלק מלך מואב מהררי קדם" (במ' כג 7), ויעקב עבר הירדן שהוא למזרחה של ארץ ישראל, והיה חוזר דרך אדום שהוא בדרום ארץ ישראל; נמצא ארס מזרחית דרומית לארץ ישראל וארץ ישראל לצפונה;

אבל אם נולד בתחום בית לחם אפרת, שהוא בארץ יהודה, כדכתיב <"בית לחם יהודה" (שוי' ז' 7 ועוד), וכתיב> "וַיָּאֵתָהּ בֵּית לַחֵם אֶפְרַתָּה צַעִיר לַהֲיוֹת בְּאֶלְפֵי יְהוּדָה" (מ"א ה 1), הנה הוא בדרומה של ארץ ישראל.

מהדורה קמא (22 כתבי-יד)	מהדורה בתרא (20 כתבי-יד)
<p>ורבותינו אמרו שנקברה ברמה.</p> <p>ואם היא הרמה שבהר אפרים, הרי היא בצפונה של ארץ ישראל, כדכתיב "יהודה יעמוד על גבולו מנגב ובני יוסף יעמדו על גבולם מצפון" (יהו' יח 5), ואם בחלקו של בנימן, גם כן אינה בדרום, אשר לבנימין, גם כן אינה בדרום, דכתיב "ויהי להם הגבול לפאת צפונה" (שם 12).</p> <p>וכן אמרו בספרי בחלקו של בנימין מתה וכו' כדאי' בפרשת וזאת הברכה.</p>	<p>והנה בין בית אל ובין בית לחם אפרת נולד.</p> <p>ואם המקום בהר אפרים, הרי היא בצפונה של ארץ ישראל, כדכתיב "יהודה יעמוד על גבולו מנגב ובני יוסף יעמדו על גבולם מצפון" (יהו' יח 5), ואם בחלקו של בנימן, גם כן אינה בדרום, כדכתיב "ויהי להם גבול לפאת צפונה" (שם 12).</p>

ומכל מקום אין טעם לקרותו 'בן דרום'.

והנכון בעיני, כי אמו קראתו **בן אוני** [...] ואביו עשה מן **אוני** – הכח [...] ולכן קרא אותו **בנימן** 'בן הכח', כי החוזק הוא בימין.

ד. השגה על רש"י האומר שרחל מתה בחוץ לארץ – בר' מח 7

וַאֲנִי בָּבְאִי מִפְּדֹן מָתָה עָלַי רַחֵל בְּאֶרֶץ כְּנַעַן בְּדֶרֶךְ בְּעוֹד כְּבָרְת אֶרֶץ לְבַא אֶפְרַתָּה וְאֶקְבְּרָהָ שָׁם בְּדֶרֶךְ אֶפְרַתָּה הוּא בֵּית לַחֵם :

כתוב בפירושי רבנו שלמה: **ואקברה שם** - ולא הולכתיה אפילו לבית לחם, להכניסה לארץ. ולא ידעתי מהו, וכי בחוצה לארץ נקברה, חס ושלוס? שהרי בארץ מתה ושם נקברה, כמו שנאמר כאן בפירוש: **מתה עלי רחל בארץ כנען**, ושם כתוב עוד מפורש "ויבא יעקב לזוה אשר בארץ כנען היא בית אל" (בר' לה 6), וכתיב "וייסעו מבית אל ויהי עוד כברת הארץ לבא אפרתה" (שם 16), ומתה בדרך בין בית אל ובין בית לחם אפרתה,

מהד"ק (33 כתבי-יד)	מהד"ב (11 כתבי-יד)
ונקברה ברמה, והיא מארץ ישראל	בארץ ישראל

ה. הבסיס בכתוב לאגדת חז"ל שבני ישראל היוצאים לגלות עברו ליד קברה של רחל

ואקברה שם - וידעתי שיש בלבך עלי, אבל דע לך שעל פי הדבר קברתיה שם, שתהא לעזרה לבניה כשיגלם נבזר אדן, והיו עוברים דרך שם, יצתה על קברה ובקשה רחמים עליהם, שנאמר "קול ברמה נשמע... רחל מבכה על בניה" (יר' לא 14); והקדוש ברוך הוא משיבה: "יש שכר לפעולתך... ושבו בנים לגבולם" (שם 15-16); לשון רבנו שלמה.

וצריך על כל פנים שיהיה רמז במקרא לטעם הזה שאמר באגדה זו. ושמה זהו מה שאמר הכתוב: מתה עלי רחל בדרך, ואקברה שם בדרך, כלומר בדרך אשר יעברו בה בניה מתה ושם קברתיה לטובתם,

מהד"ק (36 כתבי-יד)	מהד"ב (8 כתבי-יד)
כי היא לא מתה בדרך רק ברמה שהיא עיר בארץ בנימין ושם נקברה, אבל בדרך של עתיד מתה,	---

והכתוב לא יפרש בעתידות רק ירמוז בהם:

ו. יעקב שמר על איסור נשיאת שתי אחיות בהיותו בארץ ישראל – ויקרא יח 25

[...] כי עיקר כל המצות ליושבים בארץ ה'. ולפיכך אמרו בספרי (ספ"ד פ): "וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות" (דב' יא 31-32) - ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה, וכך הוא בתוספתא דע"ז (ד, ג). וזו היא מחשבת הרשעים (סנה' קה, א) שהיו אומרים ליחזקאל, רבינו יחזקאל עבד שמכרו רבו יש עליו כלום, שנאמר "והעולה על רוחכם היו לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגוים כמשפחות האדמה (לפנינו: הארצות) לשרת עץ ואבן" (יח' כ 32). וזו היא מצות יעקב אבינו לביתו ולכל אשר עמו בשעת ביאתם לארץ: "הסירו את אלהי הנכר אשר בתוכם והטהרו" (בר' לה 2).

והשם לו לבדו נתכנו עלילות (ע"פ ש"א ב 3), שמתה רחל בדרך

מהדורה קמא – 11 כתבי-יד	מהדורה בתרא – 23 כתבי-יד
ולא הכניס לארץ שתי אחיות.	בתחילת בואם בארץ, כי בזכותה לא מתה בחוצה לארץ, ובזכותו לא ישב בארץ עם שתי אחיות; והיא היתה הנשאת באיסור האתוה. ונראה שנתעברה מבנימין קודם בואם בשכם ולא נגע בה בארץ כלל.
ואמר הנביא	ומפני העניין שהזכרנו אמר הנביא

"ושלמתי ראשונה משנה עונם וחטאתם על חללם את ארצי בנבלת שקוציהם ותועבותיהם מלאו את נחלתי" (יר' טז 18); והענין הזה הוא במקומות רבים בכתובים, ותראנו מפורש בהם אחר שפקחתי בו עיניך.